

Tijdschrift

voor

Mensenrechten

PB-PP | B-00000
BELGIE(N) - BELGIQUE

TvMR

NMENSENRECHTENMENSEN
RECHTENMENSENRECHTE
TENMENSENRECHTENMEN
RECHTENMENSENRECHTE
ENMENSENRECHTENMENSE
RECHTENMENSENRECHTE
MENSENRECHTENMENSEN
HTENRECHTENMENSENRE
NMENSENRECHTENMENSE
RECHTENMENSENRECHTE
CHTENMENSENRECHTENM
RECHTENMENSENRECHTE
ECHTNMENSENRECHTENM
TENMENSENRECHTENMENS
ECHTENMENSENRECHTEN
CHTENMENSENRECHTENM
ECHTENMENSENRECHTEN
RECHTENMENSENRECHTE
NRECHTENMENSENRECHT
ENMENSENRECHTENRECH

negentiende jaargang • oktober-november-december 2021 • nr. 4
driemaandelijks uitgave
TvMR is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

Inhoud	Update	2
	• Dataretentie III: het einde van encryptie in België?	
	• De valkuilen van de verplichte coronapas	
	• Dertigste Prijs voor Mensenrechten staat in het teken van vrijheid	
	Editoriaal	3
	• Enkele indrukken na (bijna) een jaar FIRM <i>Stijn Smet & Jonas Vernimmen</i>	
	Artikel	5
	• Het PFOS-schandaal door een mensenrechtenbril <i>Laurens Lavrysen</i>	
	• Belgische overheden veroordeeld voor ontoereikend klimaatbeleid, maar geen reductiebevel <i>Indy Goetelen</i>	
	Rechtspraak	14
• Scheiding der machten en afwezigheid van een subjectief recht op consulaire bijstand verhinderen evacuaties uit Afghanistan <i>Laurens De Brucker</i>		
Interview	17	
• Mensenrechten kunnen helpen om spanningen tussen tegenstrijdige visies weg te nemen TvMR sprak met Paul Lemmens <i>Hadjira Hussain Khan</i>		

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart
Bg TvMR PA3A9108

Afzendadres: Liga voor Mensenrechten
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen
Gebroeders De Smetstraat 75
9000 Gent

LIGA VOOR
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten
Driemaandelijke uitgave
Verschijnt vier keer per jaar
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

Redactie

Hoofdredacteers: Stijn Smet (Universiteit Hasselt) en Jonas Vernimmen (KU Leuven).

Eindredactie: Fabian Van Samang.

Redactie: Charlotte Campo, Deborah Casalin, Charline Daelman, Caroline De Geest, Paul De Hert, Dominique De Meyst, Marijke De Pauw, Willem Debeuckelaere, Hadjira Hussain Khan, Véronique Joosten, Eline Kindt, Marika Lefevre, Mathieu Leloup, Michaël Merrigan, Paul Pataer, Louise Reyntjes, Stijn Smet, Thea Staes, Maxime Stroobant, Jozefien Van Caeneghem, Catherine Van De Heyning, Sarah Van Meel, Arne Vandenbogaerde, Jonas Vernimmen.

Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten.

Abonnement op TvMR? Bel 09 223 07 38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09 223 07 38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtenthema's en het verspreiden van de kennis hierover.

Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikelen, werken, advertenties, e.d. te weigeren. Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. De redactie waakt over het wetenschappelijk karakter van de artikelen via een proces van peer review. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnementen tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

TvMR online

Je kan TvMR online raadplegen.
Het meest recente nummer is beschikbaar voor abonnees.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dataretentie III: het einde van encryptie in België?

Dataretentie is een dossier waar de Liga al heel lang rond werkt. Na de vernietiging van Dataretentie I en II ligt Dataretentie III op tafel. Dit nieuwe ontwerp van de dataretentiewet schrijft voor dat ook encryptiesystemen moeten toelaten dat er identificatie-, verkeers- of locatiegegevens kunnen worden bewaard. Encryptie wordt gebruikt voor allerlei belangrijke zaken, zoals online bankieren of het verzenden van confidentiële informatie. Door de nieuwe wetgeving zou deze encryptie worden ondermijnd en worden er achterdeurtjes gemaakt in deze versleutelde systemen om zo de versleutelde berichten te kunnen ontcijferen. Deze achterdeurtjes maken het hele systeem onveilig, want ook personen met slechte bedoelingen kunnen deze achterdeurtjes gebruiken. Burgers kunnen er bijgevolg niet meer op vertrouwen dat wanneer ze gebruik maken van versleutelde communicatie, deze communicatie ook daadwerkelijk privé is. De nieuwe wetgeving rond encryptie is dus nefast voor de veiligheid van communicatie. De Liga verzet zich tegen dit nieuwe ontwerp, net als een internationale coalitie van privacy-organisaties en de Gegevensbeschermingsautoriteit. Lees meer over dit dossier op mensenrechten.be.

De valkuilen van de verplichte coronapas

Begin november publiceerde Liga-voorzitter Kati Verstrep en een opiniestuk in De Standaard over de invoering van de verplichte coronapas en de valkuilen die dat met zich meebrengt. Hoewel onze wetgeving een verplichte vaccinatie toelaat, heeft men er tot nu toe voor gekozen om die niet in te voeren. Maar het kan dan niet de bedoeling zijn dat men via een verplicht CST de facto toch die vaccinatieverplichting bekomt. Moeilijkheid daarbij is dat er momenteel onvoldoende consensus bestaat over de vraag of de vaccins effectief genoeg zijn om daarvoor de toegang tot andere rechten te ontzeggen. De Liga wil daarmee de wetenschappelijk aangetoonde effectiviteit van vaccins niet in twijfel trekken. Wel wil ze er op wijzen dat men die effectiviteit mee in de weegschaal moet leggen wanneer men beoordeelt of een verplichte coronapas een proportionele maatregel is om het recht op leven en gezondheid te waarborgen. Lees het volledige stuk op mensenrechten.be.

Dertigste Prijs voor Mensenrechten staat in het teken van vrijheid

De coronapandemie en haar fundamentele impact op onze dagelijkse levens heeft ons allemaal doen stilstaan bij vrijheid. Voor velen was dit de eerste confrontatie met de beperking van vrijheden. Maar de coronapandemie bracht óók pijnlijk aan het licht dat reeds heel wat mensen in onze samenleving al veel langer met beperkingen van hun vrijheden werden geconfronteerd daaronder lijden. Desondanks blikken we ook terug op een periode van veerkracht en solidariteit. Mensen die tegen de stroom inzwommen, opkwamen voor de vrijheden van zichzelf of anderen, of luisterden en het gesprek aangingen. De inzet was massaal en dus selecteerde Liga voor Mensenrechten dit jaar vijf winnaars voor de Prijs voor Mensenrechten: drie winnaars die opkomen voor de vrijheid van kwetsbare groepen in onze samenleving en twee winnaars die deze stemmen een plaats geven in het maatschappelijke debat. Deze winnaars zijn: Roger Lybaert, Ayoub Bouda, BOEHI, Zwijgen Is Geen Optie en Radio Gaga. De Prijsuitreiking vindt online plaats op zaterdag 11 december 2021. Meer info op prijs.mensenrechten.be.

Belgische overheden veroordeeld voor ontoereikend klimaatbeleid, maar geen reductiebevel

De klimaatopwarming is *hotter* dan ooit. Dit blijkt niet alleen voor de zoveelste maal uit de vaststellingen van het IPCC², maar ook uit recente mondiale ontwikkelingen in het rechtsdomein. Dat hierbij de klimaatopwarming een mensenrechtenkwestie is, staat als een paal boven water. Zo heeft de VN-Mensenrechtenraad op 8 oktober 2021 resolutie 48/13 aangenomen, waarin de Raad voor het eerst het recht op een veilig, schoon, gezond en duurzaam milieu als een mensenrecht erkent en daarbij de VN-lidstaten oproept samen te werken om dit mensenrecht te verwezenlijken.³

Klimaatopwarming is een mensenrechtenkwestie

Ook binnen de Raad van Europa zijn er enkele noemenswaardige ontwikkelingen. Zo heeft de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa op 29 september 2021 resolutie 2396 aangenomen, waarin het Comité van Ministers wordt opgeroepen een nieuw aanvullend protocol bij het EVRM te voegen waarin een recht op een veilig, schoon, gezond en duurzaam milieu zou worden verankerd.⁴

Verder zijn in het najaar van 2020 voor het eerst twee klimaatzaken ingeleid bij het EHRM.⁵ Tot slot het nationale niveau. Wereldwijd hebben burgers en belangenorganisaties rechtszaken gestart bij de nationale rechters omwille van de ontoereikende overheidsacties tegen gevaarlijke klimaatopwarming. Rechtszaken in Europa waarin de verzoekers hun

Indy Goetelen¹

vordering steunen op mensenrechten zijn te vinden in onder andere Nederland⁶, Ierland⁷, Frankrijk⁸ en Duitsland^{9,10}. De Belgische klimaatzaak past ook in dit rijtje.

Vordering

In april 2015 startte vzw Klimaatzaak samen met ongeveer 60.000 medeverzoekers een procedure bij de rechtbank van eerste aanleg te Brussel. Zij verzochten de veroordeling van de Belgische Staat en de drie gewesten omwille van hun inadequaat klimaatbeleid. De vordering steunt voornamelijk op een schending van de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 1382 (oud) BW en een schending van de positieve verplichting onder de artikelen 2 (recht op leven) en 8 EVRM (recht op privé-, familie- en gezinsleven).

Klimaatzaak e.a. verzochten de rechtbank ook om de vier overheden ertoe te verplichten hun uitstoot van broeikasgassen gradueel te verminderen met 48% (of ten minste 42%) tegen 2025, 65% (of ten minste 55%) tegen 2030 en 100% tegen 2050.

Uitspraak

Zes jaar later, in juni 2021, veroordeelt de rechtbank van eerste aanleg te Brussel de vier overheden omwille van hun inadequaat klimaatbeleid.¹¹ De veroordeling steunt op een schending van de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 1382 (oud) BW en een schending van de artikelen 2 en 8 EVRM.

Na het kader van artikel 1382 (oud) BW, schetst de rechtbank het theoretisch kader van de artikelen

1 Masterstudente (Overheid en recht) UHasselt.

2 Meest recente IPCC-rapport is het Sixth Assessment Report (2021).

3 HRC Resolution 48/13 (2021) "The human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment".

4 PACE Resolution 2396 (2021) "Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe".

5 EHRM Duarte Agostinho e.a. t. Portugal, nr. 39371/20; EHRM, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz e.a. t. Zwitserland, nr. 53600/20.

6 Urgenda-zaak: Rechtbank Den Haag 24 juni 2015, nr. C/09/456689 / HA ZA 13-1396, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145 (eerste aanleg; hierna 'Urgenda I'); Gerechtshof Den Haag 9 oktober 2018, nr. 200.178.245/01, ECLI:NL:GHDHA:2018:2591 (hoger beroep; hierna 'Urgenda II'); Hoge Raad 20 december 2019, nr. 19/00135, ECLI:NL:HR:2019;2006 (cassatie; hierna 'Urgenda III').

7 De zaak Friends of the Irish Environment t. Ierland: High Court 19 september 2019, nr. 2017 No. 793 JR (eerste aanleg); Supreme Court 31 juli 2020, nr. 205/19 (hoger beroep).

8 De zaak Grande-Synthe t. Frankrijk: Conseil d'Etat 19 november 2020, nr. 437301, ECLI:FR:CECHR:2020:427301.20201119; Conseil d'Etat 1 juli 2021, nr. 427301, ECLI:FR:CECHR:2021:427301.20210701. De zaak L'Affaire du siècle: Tribunal Administratif de Paris, 3 februari 2021, n°1904967, 1904968, 1904972 en 1904976/4-1; Tribunal Administratif de Paris, 14 oktober 2021, n°1904967, 1904968, 1904972 en 1904976/4-1.

9 BVerfG 24 maart 2021, nr. BvR 2656/18, ECLI:DE:BVerfG:2021:rs20210324.1bvr265618, Neubauer e.a. t. Duitsland.

10 Alle aangehaalde zaken zijn te raadplegen via <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/>.

11 Brussel 17 juni 2021, nr. 2015/4585/A.

2 en 8 EVRM. Gelet op de huidige stand van de klimaatwetenschap bestaat er geen twijfel meer over het bestaan van een reëel risico van gevaarlijke klimaatverandering met een directe negatieve invloed op het dagelijks leven van de huidige en toekomstige generaties van Belgische ingezetenen, volgens de rechter. Aldus rust op de Belgische overheden, op grond van de artikelen 2 en 8 EVRM, de positieve verplichting tot het nemen van passende maatregelen ter voorkoming van gevaarlijke klimaatverandering. Deze positieve verplichting impliceert een plicht tot het nemen van mitigatie- en adaptatiemaatregelen.

Verder leidt de rechtbank uit een drietal overwegingen een schending af van de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 1382 (oud) BW en de positieve verplichting onder de artikelen 2 en 8 EVRM. De eerste overweging komt neer op de niet-nakoming door België van internationaal, Europees en intern overeengekomen reductiedoelstellingen. De tweede overweging wijst op het gebrek aan een "bonne gouvernance climatique". Hiermee doelt de rechtbank op de afwezigheid van coördinatie, integratie en coherentie tussen het klimaatbeleid van de vier overheden. De derde overweging duidt op de verschillende verwittigingen van de EU aan België over de niet-nakoming van zijn verbintenissen tot klimaatactie. Hieraan voegt de rechtbank toe dat de vier overheden een perfecte kennis hebben van het reële risico op gevaarlijke klimaatverandering. Vervolgens weigert de rechtbank evenwel het reductiebevel op te leggen. De desbetreffende internationale en EU-normen verbinden België niet tot de gevorderde reductiepercentages door Klimaatzaak e.a. Ook de regeringsverklaringen en plannen van de vier verschillende overheden en wetenschappelijke rapporten zijn niet-juridisch bindend. Daarom is het aan de wetgevende en uitvoerende machten om de reductielast te bepalen. De rechter dit laten bepalen, zou strijdig zijn met het beginsel van de scheiding der machten.

Commentaar

In vergelijking met de Urgenda-zaak zijn er enkele interessante vaststellingen. Net zoals het Gerechtshof en de Hoge Raad in Urgenda II respectievelijk III, is de rechtbank te Brussel van mening dat er een reëel risico van gevaarlijke klimaatverandering bestaat en dat de artikelen 2 en 8 EVRM een plicht inhouden tot het nemen van passende maatregelen ter voorkoming van deze gevaarlijke klimaatverandering.¹² Een concrete invulling van deze positieve verplichting

tot klimaatactie onder de artikelen 2 en 8 EVRM blijft in het Belgische vonnis beperkt tot de plicht om mitigatie- en adaptatiemaatregelen te nemen. Het Gerechtshof en de Hoge Raad gaan een stap verder in de concretisering van deze positieve verplichting. Zij stellen niet alleen dat deze positieve verplichting de plicht inhoudt tot het nemen van mitigatie- en adaptatiemaatregelen,¹³ maar ook een specifieke reductieplicht inhoudt van ten minste 25% tegen 2020 ten opzichte van 1990.¹⁴ Wellicht is de rechtbank te Brussel niet zo ver gegaan in de interpretatie van de positieve verplichting als de rechters in Urgenda II en III omdat de rechtbank een reductiepercentage in strijd acht met het beginsel van de scheiding der machten. Hoewel het vonnis dit niet zo uitdrukkelijk stelt, bepaalt het vonnis wel dat het reductiebevel moet worden afgewezen omwille van het beginsel van de scheiding der machten.

Een tweede opvallende vaststelling is dat de Brusselse rechtbank de schending van artikel 1382 (oud) BW enerzijds en de schending van de artikelen 2 en 8 EVRM anderzijds niet apart behandelt. Voor beide schendingen steunt de rechter op dezelfde overwegingen. Ook vult de rechtbank de positieve verplichting tot mitigatie- (en adaptatie)maatregelen onder deze EVRM-bepalingen niet verder in. Derhalve maakt de rechtbank geen "brug" tussen de positieve verplichting onder deze EVRM-bepalingen en de schending ervan. Hoewel Urgenda I steunt op een schending van de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 6:162 BW (onrechtmatige daad), geldt deze kritiek ook tot op zekere hoogte voor Urgenda I. Dat vonnis stelt namelijk dat de artikelen 2 en 8 EVRM kunnen worden gebruikt als inspiratiebron bij de concretisering van de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 6:162 BW.¹⁵ Op de uiteenzetting van het theoretisch kader van deze EVRM-bepalingen na¹⁶, verduidelijkt de rechtbank verder niet op welke manier deze EVRM-bepalingen invulling (kunnen) geven aan de zorgvuldigheidsnorm uit artikel 6:162 BW. Aldus laat Urgenda I, net zoals het Belgische klimaatvonnis, in bepaalde mate aan te geven op welke manier de artikelen 2 en 8 EVRM bijdragen tot de veroordeling van het nationaal klimaatbeleid. De rechters in Urgenda II en III daarentegen maken wél de "brug" tussen de positieve verplichting onder deze EVRM-bepalingen en de uiteindelijke schending ervan. Zo leiden beide rechters uit beleidsvoornemens, wetenschappelijke rapporten en internationale afspraken en verdragen af dat de positieve verplichting onder deze EVRM-bepalingen een specifieke reductieverplichting voor Nederland inhoudt van ten minste 25%.¹⁷

12 Urgenda II, §§ 44-45; Urgenda-III, § 5.6.2.

13 Urgenda II, § 59; Urgenda III, § 5.3.2.

14 Urgenda II, §§ 53, 76; Urgenda III, § 7.5.1.

15 Urgenda I, § 4.46.

16 Urgenda I, §§ 4.46-4.50.

17 Urgenda II, §§ 47-52 en §§ 53, 76; Urgenda III, §§ 7.2.1-7.2.11.

Over dergelijke instrumenten stelt de rechtbank te Brussel uitdrukkelijk dat zij niet-juridisch bindend zijn en dat bijgevolg de bepaling van een specifieke reductielast een aangelegenheid is voor de wetgevende en uitvoerende macht.¹⁸ Deze motivering lijkt tegenstrijdig te zijn met de motivering van de schending van artikel 1382 (oud) BW en de artikelen 2 en 8 EVRM, waarin de rechtbank wel steunt op dergelijke instrumenten.¹⁹

De afwezigheid van een reductiebevel zou volgens de rechtbank te Brussel te verklaren zijn door het beginsel van de scheiding der machten. In het algemeen bestaat discussie over de vraag of een reductiebevel een schending vormt van het beginsel van de scheiding der machten.^{20/21} Interessant in deze discussie is het standpunt van Burgers. Zij stelt dat een reductiebevel gesteund op mensenrechten meer democratische legitimiteit zou genieten dan een reductiebevel gesteund op privaatrechtelijke normen. Dit zou zo zijn omdat klimaatzaken beschouwd kunnen worden als ingaand tegen meerderheidsbesluiten waarop het klimaatbeleid gebaseerd is. De rechter zou zich echter kunnen verzetten tegen dergelijke meerderheidsbesluiten wanneer mensenrechten in het geding zijn, aangezien mensenrechten de democratie als zodanig waarborgen.²²

Wat misschien wel minder ter discussie staat, is dat de afwezigheid van een reductiebevel in het Belgische vonnis de uitspraak tandeloos zou kunnen maken. Het is daarom niet verwonderlijk dat Klimaatzaak inmiddels hoger beroep heeft aangetekend tegen dit deel van het vonnis.²³

Alleen al het feit dat de Vlaamse Regering niet vóór de start van de VN-Klimaatop in Glasgow (COP26) zijn klimaatplan op poten had,²⁴ is een sprekend voorbeeld waarom het vonnis als tandeloos kan worden beschouwd. Meer nog, door deze laattijdigheid was Premier De Croo afgereisd naar Glasgow zonder een klimaatplan van de Vlaamse Regering.²⁵ Het gebrek

aan een *“bonne gouvernance climatique”* tussen de vier overheden waarop de rechtbank wijst, wordt hiermee pijnlijk zichtbaar.

Tot slot

Ondanks de afwezigheid van een reductiebevel, mag het belang van het vonnis niet worden onderschat. Het grote aantal burgers als medeverzoekers (ongeveer 60 000) bij de Belgische klimaatzaak is daarvan een indicatie. Ook is het de eerste maal dat de vier Belgische overheden worden veroordeeld omwille van hun ontoereikende klimaatpak en daarmee vormt het vonnis ook een (eerste) waarschuwing.

Vanuit institutionele invalshoek is het vonnis ook belangrijk. Waar volgens sommigen de federale staatsstructuur een efficiënte Belgische corona-aanpak verhindert,²⁶ doet het vonnis met de tweede overweging een gelijkaardige vaststelling voor het Belgische klimaatbeleid. Daarom (voorzichtig) de volgende bedenking: “Zouden dit indicaties kunnen zijn dat de Belgische staatsstructuur niet voldoende afgesteld is op crisissituaties?”. Daarbovenop beoordeelt de rechtbank de aansprakelijkheid van de vier overheden niet louter binnen de grenzen van het nationale recht (artikel 1382 (oud) BW). In tegendeel, door de artikelen 2 en 8 EVRM, internationale afspraken, EU-normen en wetenschappelijke rapporten (in bepaalde mate) te betrekken in zijn oordeel, plaatst de rechtbank de Belgische klimaatzaak in een internationale context. Deze contextualisering is belangrijk want, om het met de woorden van David Attenborough te duiden, *“If working together apart, we are force powerful enough to destabilize our planet, surely, working together, we are powerful enough to save it.”*²⁷

18 De rechtbank stelt wel dat Verordening nr. 2018/842 juridisch bindend zijn voor België, maar dit brengt de rechtbank niet tot het opleggen van een reductiebevel.

19 Zoals reeds aangehaald steunt deze motivering op een drietal overwegingen.

20 Voor negatieve rechtsleer, zie o.a.: L. Bergkamp, “Het Haagse klimaatvonnis: rechterlijke onbevoegdheid en negatie van het causaliteitsvereiste”, *NJB* 2015, afl. 33, 2278-2288; N. de Boer, “Trias Politica niet Opofteren voor Ambitieuze Klimaatpolitiek”, *S&D* 2016, afl. 1, 40-48.

21 Voor meer positieve rechtsleer, zie o.a.: R. van Gestel en M. Loth, “Urgenda: roekeloze rechtspraak of rechtsvinding 3.0?”, *NJB* 2015, afl. 37, 2598-2605; P. Lefranc, “Het Urgendavonnis/-arrest is (g)een politieke uitspraak” (noot onder Urgenda II), *TMR* 2018, nr. 6, 696-705; M. Dams, “Dynamische rechtspraak: noopt de klimaatzaak tot een andere blik op de trias?”, *Juristenkrant* 2021, nr. 429, 8-9. Voor meer over de scheiding der machten en klimaatrechtspraak, zie P. Lefranc, “Klimaatrechtspraak en de trias politica: armworstelen met Montesquieu” in M. Billiet Carole en H. Schoukens (eds.), *Klimaatrechtspraak*, Brugge, die Keure, 2021, 143-176.

22 L. Burgers, “Should judges make climate law?”, *Transnatl. Environ. Law*. 2020, afl. 1, (55) 60-66; Zie ook L. Besselink, “De constitutionele meer legitieme manier van toetsing”, *NJB* 2018, afl. 41, 3078-3082.

23 Hoger beroep werd aangetekend op 16 november 2021 (www.klimaatzaak.eu).

24 VN-Klimaatop in Glasgow startte op 31 oktober 2021 (en duurt tot en met 12 november 2021). De Vlaamse Regering bereikt op 4 november 2021 een klimaatakkoord (zie D. Baert, “Vlaamse regering heeft (eindelijk) klimaatplan: 40 procent minder uitstoot door elektrisch rijden en huizen renoveren”, *VRT* 4 november 2021, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/>).

25 W. Van De Velden en K. Van Haver, “De Croo met de Vlaamse handrem op naar Glasgow”, *De Tijd* 30 oktober 2021, <https://www.tijd.be/>.

26 Zie X., “Waarom niet enkel de staatsstructuur de Belgische corona-aanpak hindert: “De attitude is te conservatief””, *VRT* 30 mei 2020, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/>.

27 David Attenborough (natuurfilmer en klimaatactivist) op de VN-Klimaatop in Glasgow, 1 november 2021.